

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในการกำจัดแมลงของเกษตรกรผู้ปลูกส้มสายน้ำผึ้ง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่” มีวัตถุประสงค์วิธีการดำเนินการวิจัยและผลการวิจัย ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในการกำจัดแมลงของเกษตรกรผู้ปลูกส้มสายน้ำผึ้ง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในการกำจัดแมลงของเกษตรกรผู้ปลูกส้มสายน้ำผึ้ง และหาความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะพื้นฐานส่วนบุคคลข้อมูลด้านเศรษฐกิจสังคมกับการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรรวมทั้งปัญหาอุปสรรค และข้อเสนอแนะของเกษตรกรในการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร

กลุ่มตัวอย่างของเกษตรกรที่ใช้ในการศึกษาคั้งนี้คือ เกษตรกรผู้ปลูกส้มสายน้ำผึ้งในอำเภอฝางที่มีการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในการกำจัดแมลง จำนวน 124ราย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคั้งนี้ คือ แบบสอบถามโดยที่แบ่งแบบสอบถามออกเป็น 4 ส่วน คือ แบบสอบถามเกี่ยวข้องกับข้อมูลพื้นฐานส่วนบุคคล แบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจและสังคม แบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรและแบบสอบถามเกี่ยวกับปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะของเกษตรกร ทำการวิเคราะห์สถิติเชิงพรรณนาเพื่ออธิบายลักษณะของตัวแปรต่างๆ จะใช้ค่าร้อยละ ค่าความถี่ ค่าเฉลี่ย ค่าสูงสุด ค่าต่ำสุด และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ส่วนในการหาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระกับปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรใช้ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สัน (Pearson's Product Moment Correlation) และค่าทดสอบไคสแควร์ (Chi-square Test)

สรุปผลการวิจัย

1. ข้อมูลพื้นฐานส่วนบุคคล

จากการวิจัยพบว่าเกษตรกรผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ ร้อยละ 80 เป็นเพศชาย มีอายุเฉลี่ย 44.74 ปี เกษตรกรส่วนใหญ่ ร้อยละ 67.7 หรือ จำนวน 84คน จบการศึกษาระดับประถมศึกษา ร้อยละ 70.2 หรือ จำนวน 87 คน มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนระหว่าง 3-4 คนมีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ย

3.97 คน ร้อยละ 86.3 มีสถานภาพสมรส ร้อยละ 77.5 มีประสบการณ์ในการทำสวนส้มอยู่ระหว่าง 3-5 ปี ประสบการณ์เฉลี่ย 4.86 ปี และร้อยละ 88.7 มีประสบการณ์ในการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรอยู่ระหว่าง 1-2 ปี ประสบการณ์เฉลี่ย 1.72 ปี

2. ข้อมูลด้านเศรษฐกิจสังคม

จากการศึกษาขนาดพื้นที่ถือครองของเกษตรกรพบว่า ร้อยละ 47.6 มีขนาดพื้นที่ถือครองน้อยกว่าหรือเท่ากับ 10 ไร่ มีขนาดพื้นที่เฉลี่ย 12.22 ไร่ ขนาดพื้นที่ทำการปลูกส้มของเกษตรกร ร้อยละ 42.7 มีขนาดพื้นที่ทำการปลูกส้ม 4-6 ไร่ ขนาดพื้นที่เฉลี่ย 6.02 ไร่ มีจำนวนต้นส้มที่ปลูกเฉลี่ย 101.20 ต้น/ไร่ ความคิดเห็นต่อความต้องการสัมปลดสารพิษว่ามีความแตกต่างกับส้มทั่วไปหรือไม่ พบว่าเกษตรกรร้อยละ 42.7 เห็นว่า มีความต้องการมาก ปริมาณผลผลิตที่เก็บเกี่ยวได้ (ปี 2549-2550) มีปริมาณผลผลิตเฉลี่ย 1,724.66 กิโลกรัม/ไร่ ราคาขายผลผลิตส้มของเกษตรกรร้อยละ 67.7 ขายส้มในราคา 5-10 บาท ราคาเฉลี่ย 8.30 บาท รายได้รวมจากการขายส้มในปี (2549-2550) เกษตรกรร้อยละ 50 มีรายได้จากการขายส้มน้อยกว่า 50,000 บาท รายได้เฉลี่ย 14,262.61 บาท/ไร่ การติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของเกษตรกร ร้อยละ 83.1 เคยติดต่อสื่อสารกับเจ้าหน้าที่ การเข้ารับบริการฝึกอบรมเกี่ยวกับการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรของเกษตรกร ร้อยละ 81.5 เคยฝึกอบรมเกี่ยวกับการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร

3. ข้อมูลการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร

จากการศึกษาความคิดเห็นของเกษตรกรผู้ปลูกส้มสายน้ำผึ้งที่มีต่อประสิทธิภาพการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร ได้แบ่งออกเป็น 10 ประเด็น พบว่า โดยภาพรวมเกษตรกรผู้ปลูกส้มมีความคิดเห็นต่อประสิทธิภาพการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในระดับที่เห็นด้วยปานกลาง ส่วนความรู้ความเข้าใจในการผลิตและการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรของเกษตรกรพบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มีความรู้ในการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในระดับปานกลาง คิดเป็นร้อยละ 71.0 คะแนนเฉลี่ย 11.27 คะแนน ชนิดของสมุนไพรที่เกษตรกรใช้ในการกำจัดแมลง ร้อยละ 79.8 ใช้ยาสูบในการกำจัดแมลง รองลงมา ร้อยละ 79 ใช้สะเดาในการกำจัดแมลง ร้อยละ 71.1 ใช้หางไหลในการกำจัดแมลง และ ร้อยละ 34.7 ใช้สมุนไพรหลายชนิดรวมกัน ร้อยละ 91.9 เกษตรกรได้ทำการสกัดพืชสมุนไพรใช้เอง เกษตรกรร้อยละ 49.2 ทำการฉีดพ่นสารสกัดจากพืชสมุนไพร จำนวน 2 ครั้ง/เดือน เกษตรกรร้อยละ 63.7 มีความคิดเห็นว่าการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรมีระดับความยากปานกลาง เกษตรกรมีปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรเฉลี่ย 9.71 ลิตรต่อไร่ ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่ร้อยละ 45.2 มีปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในระดับปานกลางคือใช้ในปริมาณ 5-10 ลิตรต่อ

ไร่ การฉีดพ่นสารเคมีพบว่าเกษตรกรร้อยละ42.7 ทำการฉีดพ่นสารเคมีจำนวน 3 ครั้ง/เดือน เกษตรกรร้อยละ55.6 ใช้สารเคมีในปริมาณปานกลาง ปริมาณสารเคมีเฉลี่ย 1.35 ลิตร/ไร่

4. ปัญหา อุปสรรคและข้อเสนอแนะต่อการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร

ปัญหาและอุปสรรค

จากการศึกษาวิจัยปัญหาการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรพบว่าเมื่อเกษตรกรใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรฉีดพ่นเพื่อป้องกันกำจัดแมลงศัตรูพืชของผลส้มยังอาจเป็นผลเนื่องมาจากประสิทธิภาพและความเข้มข้นของสารสกัดจากพืชสมุนไพรที่ไม่แน่นอนเมื่อนำมาใช้ฉีดพ่นส้มแล้วไม่สามารถกำจัดแมลงศัตรูที่มารบกวนส้มได้ดีเท่าที่ควร สมุนไพรบางชนิดที่จะนำมาสกัดใช้เริ่มจะหาได้ยากตามป่าธรรมชาติ หรือที่เกษตรกรกำลังใช้อยู่ ก็เริ่มจะขาดแคลน เช่น สะเดา, หางไหล เมื่อปลูกแล้วก็ต้องใช้เวลาหลายปีกว่าจะนำมาใช้ประโยชน์ได้

ข้อเสนอแนะ

หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องควรทดลองใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในแปลงของเกษตรกร เพื่อให้ได้ความเข้มข้นของสารที่แน่นอนและได้ประสิทธิภาพสูงสุด ควรเริ่มมีการส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชสมุนไพรไว้ใช้ในสวน เพื่อให้สะดวกต่อการนำมาใช้ในการป้องกันกำจัดแมลงทางภาครัฐควรมีการรณรงค์ส่งเสริมอย่างจริงจังเกี่ยวกับการลดปริมาณการใช้สารเคมีและส่งเสริมให้เกษตรกรใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรเพิ่มมากขึ้น เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับวิธีการผลิตและการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรที่ถูกต้องให้กับเกษตรกรอาจมีการแนะนำส่งเสริมให้เกษตรกรรู้จักชนิดสมุนไพรชนิดใหม่ที่สามารถใช้ป้องกันกำจัดแมลงได้

5. ปัจจัยที่มีผลต่อปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร

จากการศึกษาวิจัยปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรของเกษตรกรพบว่าเกษตรกรมีปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรเฉลี่ย 9.71 ลิตรต่อไร่ ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่ร้อยละ 45.2 มีปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในระดับปานกลางคือใช้ในปริมาณ 5-10 ลิตรต่อไร่ รองลงมาร้อยละ 35.4 มีปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในระดับมากคือใช้ในปริมาณมากกว่า 10 ลิตรต่อไร่ มีเพียงร้อยละ19.4 ที่มีปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในปริมาณที่น้อยหรือใช้ในปริมาณน้อยกว่า 5 ลิตร ต่อไร่ จะเห็นได้ว่าเกษตรกรส่วนใหญ่มีปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรได้แก่ อายุ ประสบการณ์การใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร พื้นที่ปลูกส้ม และ รายได้จากการขายส้ม

การอภิปรายผล

จากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร (Independent Variables) กับตัวแปรตาม (Dependent Variables) พบว่า ตัวแปรที่มีความสัมพันธ์กับปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ มีจำนวน 4 ตัวแปร คือ อายุ ประสิทธิภาพการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร พื้นที่ปลูกส้ม และรายได้จากการขายส้ม ซึ่งตัวแปรเหล่านั้นสามารถนำมาอภิปรายผลได้ดังนี้

1. อายุของเกษตรกร

จากการวิจัยพบว่า อายุมีความสัมพันธ์ในเชิงบวกกับปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร แสดงว่า เกษตรกรที่มีอายุมากจะมีการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในปริมาณมากกว่าเกษตรกรที่มีอายุน้อย จากตาราง 3 แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรส่วนใหญ่มีอายุ 41 ปีขึ้นไป ซึ่งเกษตรกรที่มีอายุมากเริ่มใส่ใจในเรื่องของสุขภาพมากขึ้นลดความเสี่ยงต่อสารพิษจากการใช้สารเคมีหันมาใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรที่ได้จากธรรมชาติสอดคล้องกับการศึกษาของ กรรณิกา (2549) พบว่า อายุมีความสัมพันธ์ทางบวกกับปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับเกษตรกรที่เหมาะสมของเกษตรกรผู้ปลูกส้มเขียวหวานในอำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่

2. ประสิทธิภาพการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร

จากการวิจัยพบว่า ประสิทธิภาพการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรของเกษตรกรมีความสัมพันธ์ในเชิงบวกกับปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร แสดงว่า เกษตรกรที่มีประสิทธิภาพการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรสูงมีการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในปริมาณมากกว่าเกษตรกรที่มีประสิทธิภาพน้อย เพราะเกษตรกรที่มีประสิทธิภาพการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรน้อยอาจยังเป็นการทดลองใช้หรือใช้เพียงบางส่วนของพื้นที่เป็นผลทำให้มีปริมาณการใช้ น้อยกว่าเกษตรกรที่มีประสิทธิภาพมาก ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ รุจ (2526) ที่ศึกษาการใช้ สารป้องกันกำจัดแมลงของเกษตรกรผู้ปลูกผักในเขตอำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่พบว่า เกษตรกร ที่มีประสิทธิภาพในการใช้สารเคมีมากจะมีความรู้ในการใช้สารเคมีมากขึ้น และ สอดคล้องกับ การศึกษาของ เอกรัตน์ (2545) ที่ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับการปลูกผักปลอดภัยจากสารพิษ ของเกษตรกรในจังหวัดสงขลาที่พบว่า เกษตรกรที่มีประสิทธิภาพมากจะมีการยอมรับการปลูกผัก ปลอดสารพิษมากทั้งนี้ เพราะเกษตรกรที่มีประสิทธิภาพมากจะมีแนวทางในการพิจารณาข้อดี ข้อเสียของการใช้สารเคมี และเปลี่ยนมาใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร

3. พื้นที่ปลูกส้ม

จากการวิจัยพบว่าพื้นที่ปลูกส้มของเกษตรกรมีความสัมพันธ์ในเชิงบวกปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร แสดงว่า เกษตรกรที่มีพื้นที่มากมีการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในปริมาณ มากกว่าเกษตรกรที่มีพื้นที่น้อย เนื่องจากปัจจุบันสารเคมีมีราคาที่สูงขึ้นจึงทำให้การปลูกส้มมี

ต้นทุนในการผลิตที่สูงขึ้นตามมา เกษตรกรที่มีพื้นที่การปลูกส้มมากก็มีต้นทุนการผลิตมากดังนั้น เกษตรกรจึงหันมาใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรเพื่อเป็นการลดต้นทุนการผลิตซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ สมคิด(2542) ที่ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการใช้สารป้องกันกำจัดศัตรูสตรอเบอร์รี่ของ เกษตรกร ตำบลโป่งผา อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงรายพบว่า เกษตรกรที่มีพื้นที่ปลูกมากมีการใช้สาร ป้องกันกำจัดศัตรูสตรอเบอร์รี่ถูกต้องมากกว่าเกษตรกรที่มีพื้นที่ปลูกสตรอเบอร์รี่น้อย

4. รายได้จากการขายส้ม

จากการวิจัยพบว่ารายได้จากการขายส้มของเกษตรกรมีความสัมพันธ์ในเชิงบวกปริมาณ การใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรแสดงว่า เกษตรกรที่มีรายได้จากการขายส้มมากมีการใช้สารสกัด จากพืชสมุนไพรมากกว่าเกษตรกรที่มีรายได้เล็กน้อยซึ่ง เมื่อพิจารณารายได้จากการขายส้มจะพบว่า เกษตรกรที่มีการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรมากทำให้ลดต้นทุนการผลิตค่าใช้จ่ายในเรื่องของการ ซื้อสารเคมีลงทำให้เกษตรกรมีรายได้จากการขายส้มเพิ่มขึ้นสอดคล้องกับการศึกษาของ สานิตย์ (2544) ที่ศึกษาการปลูกและการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของเกษตรกร อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า รายได้จากการขายสมุนไพรของเกษตรกรเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการใช้พืชสมุนไพรพื้นบ้านของ เกษตรกร

5. ปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร

จากการศึกษาวิจัยปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรของเกษตรกรพบว่าเกษตรกรมี ปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรเฉลี่ย 9.71 ลิตรต่อไร่ ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่ร้อยละ 45.2 มี ปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในระดับปานกลางคือใช้ในปริมาณ 5-10 ลิตรต่อไร่ รองลงมาร้อยละ 35.4 มีปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในระดับมากคือใช้ในปริมาณ มากกว่า 10 ลิตรต่อไร่ มีเพียงร้อยละ 19.4 ที่มีปริมาณการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในปริมาณที่ น้อยหรือใช้ในปริมาณน้อยกว่า 5 ลิตร ต่อไร่ จะเห็นได้ว่าเกษตรกรส่วนใหญ่มีปริมาณการใช้สาร สกัดจากพืชสมุนไพรอยู่ในระดับปานกลาง ดังนั้นควรมีการส่งเสริมให้เกษตรกรใช้สารสกัดจากพืช สมุนไพรเพิ่มมากขึ้น

ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ สามารถเป็นแนวทางให้เกษตรกรในพื้นที่หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไป วิเคราะห์ถึงปัญหาในการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร และหาแนวทางในการปรับปรุงแก้ไขต่อไป

1. จากการศึกษาพบว่าเกษตรกรที่มีอายุน้อยมีการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในปริมาณที่ น้อย ดังนั้น เจ้าหน้าที่ควรส่งเสริม ให้เกษตรกรที่มีอายุน้อยลดปริมาณการใช้สารเคมีชี้ให้เห็นถึง อันตรายจากการใช้สารเคมี แนะนำวิธีการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรจัดให้มีการฝึกอบรมสาธิต

วิธีการผลิตและวิธีการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรที่ถูกต้องให้กับเกษตรกรโดยเน้นในกลุ่มเยาวชนหรือเกษตรกรรุ่นใหม่ เช่น กลุ่มนักเรียนในโรงเรียน เป็นต้น

2. จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรที่มีประสบการณ์ในการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรน้อยมีการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในปริมาณที่น้อย ดังนั้นเจ้าหน้าที่ส่งเสริมควรมีการจัดอบรมสาธิตการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร โดยนำเกษตรกรที่มีประสบการณ์ในการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรมาเป็นตัวอย่างสาธิตแนะนำ ให้กับเกษตรกรที่ยังไม่มีประสบการณ์ในการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร เพื่อเป็นการเผยแพร่ การใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรให้กับเกษตรกร

3. จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรที่มีพื้นที่ปลูกส้มน้อยมีการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในปริมาณที่น้อย ควรมีการแนะนำให้เกษตรกรที่มีพื้นที่ปลูกส้มน้อยทดลองใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรเพื่อเป็นการลดต้นทุนในการผลิต และในพื้นที่ปลูกส้มน้อยยังสามารถควบคุมแมลงได้ง่ายกว่าในพื้นที่ที่ปลูกมาก

4. จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรที่มีรายได้น้อยมีการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในปริมาณที่น้อย ควรมีการแนะนำส่งเสริมให้เกษตรกรลดต้นทุนการผลิต โดยการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายในด้านสารเคมีลงจะทำให้เกษตรกรที่มีรายได้น้อยมีรายได้เพิ่มขึ้น

5. ภาครัฐหรือหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องควรให้การช่วยเหลือและสนับสนุนด้านในการพัฒนาคุณภาพของสารสกัดจากพืชสมุนไพรให้สารสกัดจากพืชสมุนไพรมีประสิทธิภาพในการกำจัดแมลงดียิ่งขึ้น

6. ส่งเสริมให้มีการปลูกพืชสมุนไพรหลากหลายชนิดในพื้นที่ทำการเกษตรของเกษตรกร เพื่อที่จะสามารถนำสมุนไพรมาสกัดแล้วนำไปใช้ในการป้องกันกำจัดแมลงได้

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรในพื้นที่อื่น เพื่อนำผลจากการศึกษามาเปรียบเทียบกับการศึกษาในครั้งนี้

2. ควรศึกษาปริมาณใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรของเกษตรกรอำเภอฝางในปีต่อไป เพื่อนำผลจากการศึกษามาเปรียบเทียบกับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

3. ควรศึกษาแนวทางในการแก้ไขปัญหาของการใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร

4. ควรศึกษาสิ่งจูงใจในการตัดสินใจใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร